



Guldblomme i koens foder skulle sikre et godt resultat, når den blev trukket til tyren. Tegning af Th. Philipsen fra Saltholm med titlen »Tyregale køer«.

#### TOBAKSERSTATNING, FARVNING

Bladene ryges som tobak og anvendes til nyspulver (1806; 1), tørrede blade og blomster blandes i tobakken, men man kan også købe et tobaksmærke, der som planten hedder Gammelmand (Mors o. 1850; 2). Adskillige jyske hede-bønder brugte de tørrede blomster som billig snus (3), det skulle ellers give en så voldsom nysen, at den vanskeligt lod sig standse (Viborgegenen o. 1870; 4). Børn samler *frueblomster* og stikker lidt af dem op i næsen, så de kommer til at nyse (Slesvig o. 1900; 5).

Blomsterne bruges til gulfarvning (Avlum VJylland o. 1875; 6).

LITTERATUR: (1) 398 1806,766 og 1821,867; (2)

634 12144; (3) 328e 118; (4) 783b; (5) 634 13473/13;

#### Morgenfrue, *Calendula officinalis*

Enårig 30–40 cm høj kirtelhåret plante med ægformede eller aflange, helrandede blade og store smør- eller orangegule kurve.

Hjemmehørende i Sydeuropa; var også for 300 år siden en almindelig prydblomst i vore landby- og købstadshaver (1); den skal sås og omplantes og frøene indsamles i fuldmåne (1647; 2), i Harboøre NVJylland o. 1870 er det den eneste såede haveblomst, som kan trives og blomstre (3).

Så fulde af sol og landlig sundhed, så glinsende

fede og morgenfro, at alle, der ser dem, må holde af dem *Jens K. Jørgensen* og *K. Hee Andersen* (4); morgenfruernes lyse skæmt *K. L. Kristensen* (5); morgenfruer! · gyldne luer, · flammeter, vindens ånde *Ebbe Jahn-Nielsen* (6); *Kristen Beck*, Morgenfrue (7); *Kai Flor*, Morgenfruer i november (8).

*Morgenfrue* o. 1450ff (morghefnru, morgenfro) sigter næppe til kurvenes evt. tidlige åbning, men til deres aurorafarve (aurora = morgenrøden). *Solsikke* o. 1450ff; Sjælland, Bornholm, fordi blomsterne åbner og lukker sig i døgnrytme (»følger solen«) som udtrykt i det før-linnéiske navn *Solsequium*, sml. s. 336. *Ringelblomst* 1596–1829 og *ringblomst* 1694ff til tysk ringel = lille ring: de krumme frugter kan være drejet næsten i cirkel, jf. *kringleurt* Lolland 1912. *Guldblomme* 1800, Lolland 1912, *natlukker* Silkeborg o. 1870 og *aftenfrøener* Vinderup Njyland, kurvblomsten er lukket om natten; *gule jomfruer* Sjælland o. 1870, *kokkens* Amager – antagelig af hollandsk goukes = små gule (blomster); *guldblunker* (= blinker) Falster, *sølvblomst* Lolland o. 1870; *kalenderblomst* er omtydet af *Calendula*, *hushjælp* opstået af morgenfrue via morgenkone og rengøringskone (9).

LITTERATUR: (1) 697 1648,35 jf. 398 1806,777; (2) 81 71; (3) 903 129; (4) 462 133; (5) 490h 80; (6) 425 52; (7) 54b 41f; (8) 64 30/11 1946; (9) 689 1, 240f; 296 75,1959,613f.

#### LÆGEMIDLER

1400-t: eddikeafkog indtages for bryst- og hjertesmerter, uddriver kroppens onde vædsker, te af planten fordriver koldfeber = malaria (1); den pulveriserede rod indtages for gulsot og lyskesmerter, bestanddel af sårlægende drik (2).

*Henrik Smid* 1546ff (3): destilleret vand af planten dryppes i eller lægges på betændte øjne, den knuste urt stiller smerter, røgen af den tørrede urt og blomsterne uddriver efterbyrden.

Den knuste plante bruges som omslag på smertende lemmer (slutningen af 1500-t; 4), blomsterne anbragt i hul tand får »ormene« til at falde ud (1595; 5).

*Simon Paulli* 1648, 35: et farmaceutisk syltetøj af blomsterne, disse blandet i latvæge eller eddikeudtræk bindes på håndled, tindinger og under næseborene mod pest. Planten modvirker gulsot, driver mensens, anvendt som bad uddriver den også efterbyrden. Destilleret vand af planten kan anvendes som korbendikt og blåhat.

Bladene anføres i farmakopeen 1772; deres duft blev på *Fanø* indsnuset mod hovedpine (o. 1880;

6), dekokt af frøene skulle drikkes for orm (7), bladene lægges på kløe efter »svamp« i fødderne (*Fåborg*; 8). Blomsterne føres på nogle apoteker.

Morgenfrue nævnes blandt midler for hestens blodpis (1664) og oksens ondartede lungesyg (9).

LITTERATUR: (1) 343 275 sml. 348c 103; (2) 15 49,56,73; (3) 841 1577,19b; (4) 159 1922,158; (5) 82 101; (6) 494 339; (7) 186 36; (8) 107 1963; (9) 83 154, 174.

#### ANDEN ANVENDELSE

Man har brugt randkronerne til forfalskning af safran og til gulfarvning, således af smør (1806; 1); de kan spises i salater og kartoffelsalat.

Hvis småskåret morgenfrue drysses på vandet, kommer fiskene frem til overfladen (2); bærer man roden i violet klæde, må alle kvinder elske én (3).

LITTERATUR: (1) 398 1806,777; (2) 328f 2,71; (3) 186 44.

## Brandbæger, *Senecio*

ALMINDELIG BRANDBÆGER, *Senecio vulgaris*; 5–30 cm høj, foroven spindelvævsagtigt behåret, fjerdelte eller fligede blade og små trinde kurve med gule skivekroner uden tungeformede randkroner og med sortpletet kurvsvøb. Meget alm. på dyrket jord.

*Brandbæger* 17933ff fordi svøbbladene har sort eller brunlig (»brændt«) spids.

*Tofil* o. 1530–1700-t med ukendt betydning; *korsurt* 1534–1821 jf. *krucifiks* 1678 og *krydsurt* (1), skyldes måske en svag lighed mellem bladomridset og et byzantisk kors. *Kuldkrud* (=urt) 1770, *flink Henrik* og *stolt Henrik* 1793ff måske lånt fra en art gåsefod (*Chenopodium bonus-Henricus*), se bd. 2, som gror på samme lokaliteter og ligeledes blev anvendt i folkemedicinen; *svineblomst* 1772, 1848 er ned-sættende; *gammelmand* V og MJylland o. 1870 ff, planten dækket af hvide fnugduske er sammenlignet med oldings hoved. Nedsættende navne: *edderurt* Thy o. 1870 og *tudseurt* Thy o. 1870ff, Mors, *tudsekål* VJylland; lånt fra andre ukrudtsplanter: *troldblomst* (løvetand) Angel o. 1870, 1915, *mælde* Ribeegnen, *surkål* (syre) Ringkøbing o. 1870, *røllike* ved Ølgod, *fandens mælkebøtte* Søllerød o. 1870, *lille skørtidsel* Lolland. *Evegræs* Thy o. 1870 måske fordi